

tot drie jaar dwangarbeid in een kamp in de Oeral. Na zijn straftermijn keerde hij terug naar Moskou. Daar werkte hij voor verschillende tijdschriften en publiceerde zijn eerste verhalen.

In 1937 werd hij opnieuw gearresteerd en veroordeeld voor 'contra-revolutionaire trotskistische activiteiten'. Zes jaar later volgde een nieuwe veroordeling vanwege zijn bewering dat Nobelprijswinnaar Ivan Boenin tot de klassieken van Russische literatuur gerekend moest worden. In de Sovjetunie van 1943 was dit anti-sovjet agitatie en goed voor tien jaar dwangarbeid. Boenin was immers een tegenstander van het regime en in 1920 uit de Sovjetunie gevlucht. Toch redde deze veroordeling waarschijnlijk het leven van Sjalamov. Anti-sovjetagitatie werd gezien als een minder ernstig misdrijf dan trotskistische activiteiten en daarom werd hij overgeplaatst naar een kamp met een minder streng regime. Hij slaagde erin een baan als verpleger te bemachtigen; in Kolyma een makkie. In 1951 werd hij vrijgelaten en twee jaar later verliet hij Magadan, vestigde zich in Kalinin en verhuisde na zijn rehabilitatie naar Moskou. In deze periode begon hij te schrijven aan zijn *Verhalen uit Kolyma*. Zijn werk mocht in de voormalige Sovjetunie pas in de late jaren tachtig worden gepubliceerd.

In de bundel van ruim 900 pagina's wordt het leven in de kampen van Kolyma in tientallen verhalen beschreven. In 'De kade van de hel' gaat het over de aankomst van een transport; in 'Op de pof' beschrijft hij een moord vanwege een wollen trui; in 'In het badhuis' maakt hij duidelijk waarom vervuilde en verluisde 'zeks' toch gedwongen worden om een 'bad' te nemen; 'De vrouw in de onderwereld' laat zien dat aan de menselijke waardigheid van vrouwen zo mogelijk nog minder waarde werd gehecht dan aan die van hun mannelijke lotgenoten.

Sjalamov geeft in zijn verhalen een stem aan de miljoenen zonder stem in een totalitair systeem, waar het individu niet telt. Hij gunt ons een blik in de peilloze diepten van de Stalinistische hel, waar geen plaats is voor eerlijkheid, menselijkheid of medelijden. Zijn verhalen zijn literaire werken, maar ook waardevolle historische bronnen. Een enkel goed gekozen voorbeeld kan aan leerlingen veel duidelijk maken over het leven in een totalitair systeem. Voor de meeste verhalen maakte Sjalamov gebruik van persoonlijke ervaringen. Toch houdt hij altijd vast aan een koele, afstandelijke schrijfstijl. In dat opzicht verschilt zijn werk hemelsbreed van Solzjenitsyn's *Goelag Archipel*. Solzjenitsyn schrijft vol haat, sarcasme en bitterheid; Sjalamov zakelijk. Toch zijn de verhalen er niet minder indringend door; integendeel. De koele, zakelijke toon onderstreept de verschrikkingen die hij beschrijft. Zo leidt de moord op een kampgenoot bij de hoofdpersoon in een van de verhalen tot geen andere gedachte dan: 'Nu moest ik een andere partner zien te vinden om hout mee te zagen'.

In zijn roman *1984* voorspelde George Orwell dat de slachtoffers van 'De Grote Socialistische Broeder' zelfs uit het geheugen gewist zouden worden. Die voorspelling leek op te gaan voor de slachtoffers van Kolyma. Er zijn maar enkele historische studies over Kolyma en er zijn geen televisiedocumentaires, speelfilms of gedenktekens aan gewijd. De verhalen van Sjalamov vormen het monument dat er voor zorgt dat de slachtoffers van Kolyma niet helemaal vergeten worden.

Theo van Zon

BUNDEL

André Gerrits (red.),
Een bizar experiment. De lange schaduw van de Sovjet-Unie 1917-1991
(Amsterdam University Press, Amsterdam 2001),
231 blz., prijs f42,-.

Juist op tijd voor de docent die zijn eindexamenlessen over Stalin en Brezjnev voorbereidt, verscheen deze bundel onder redactie van de Amsterdamse Oost-Europadeskundige André Gerrits. Het boek bevat een aantal bijdragen met recente wetenschappelijke inzichten met betrekking tot de geschiedenis van de Sovjet-Unie. Gerrits was ook lid van de stofomschrijvingscommissie (zie een interview met hem elders in dit nummer) zodat het extra moeite waard is te kijken wat er de laatste tien jaar zoal gedacht en geschreven is aan interpretaties over het meest bizarre experiment van de twintigste eeuw, het sovjet-communisme.

Centraal staat de vraag: hebben de Russen voor niets geleiden? De absurditeit van het communistische experiment vormt de rode draad. Nooit eerder werd immers zo diep ingegrepen in leven en denken van vele miljoenen mensen. Er zou een perfecte samenleving tot stand komen, maar het ont-aardde in massamoord. Was alles vergeefs? De auteurs willen onderzoeken wat het communisme méér bracht dan louter onderdrukking en verspilling; communisme betekende ook: grootschalige modernisering, de opbouw van een supermacht. Het is opmerkelijk – aldus Gerrits in zijn inleiding – dat het gigantische experiment thans achtereenvolgens wordt afgedaan als een vergissing, terwijl het zeventig jaar lang de scherpste emoties en tegenstellingen heeft opgeroepen.

Diverse auteurs (Marius Broekmeyer, Marc Jansen, Ben de Jong en Eric van Ree) waren of zijn verbonden aan het Oost-Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam. Evenals de overige auteurs leggen zij verbindingslijnen tussen verschillende episoden uit de Sovjet-geschiedenis, met name tussen de Stalin-jaren en de periode Chroesjtsjov-Brezjnev. Onder meer behandelen zij: de rol die de Russische traditie speelde gedurende de twintigste eeuw; de houdbaarheid van de totalitarisme-these in de moderne historiografie, de mate van angst, paranoia, censuur en de onderdrukking van dissidente meningen; de vijfjarenplannen; de situatie van de Russische landbouw; de rol van de intelligentsia; de dubbele belasting van de vrouw; de kunst en de architectuur.

Deze substantiële bijdragen worden afgewisseld door korte journalistieke herinneringen van oud-Moskougangers als Laura Starink en Alexander Münninghoff.

In zijn artikel over het bizarre experiment geeft Gerrits een goede 'status quaestionis' van het Rusland-onderzoek. Naarmate meer archieven geopend werden, richtten de Rusland-watchers hun vizier niet langer eenzijdig op het Kremlin en zijn bewoners, maar kwam de Russische samenleving zelf meer in beeld. De notie won veld, dat de Russen de dictatuur niet alleen maar onwillig en passief ondergingen. Ook kregen de onderzoekers meer oog voor elementen van continuïteit tussen de periodes voor en na 1917.

Ook de overige artikelen in deze bundel bieden stuk voor

stuk goed leesbare, bondige uitwerkingen van de nieuwe inzichten. Zij stellen de docent in staat in zijn schaars bementen lesuren alle hoofdzaken van het Sovjet-experiment efficiënt toe te lichten.

Jan van Oudheusden

NASCHOLING BIJ U THUIS

C.V. Lafeber, Bericht over het Rijk van het Kwaad. Geschiedenis van de Sovjet-Unie (uitg. in eigen beheer, Tilburgseweg 173 5051 AE Goirle, tel. 013-5430340, fax 013-5355545), 344 blz., prijs f75,-.

Dit boek is alweer het twaalfde deel uit de reeks 'Nascholing bij U thuis'. De Tilburgse oud-docent Lafeber wilde indertijd na zijn afscheid van een lange leraarscarrière zijn didactische gaven in dienst blijven stellen van het onderwijs, met name ten behoeve van docenten in de eindexamenklassen. Zodra de stofomschrijving voor het nieuwe onderwerp bekend is, duikt hij in de literatuur en zijn oude aantekeningen, en al snel rolt zijn volgende boek alweer van de persen. Het is een prestatie waar je met stijgende bewondering naar kunt kijken.

Meestal kiest hij enigszins malicieuze titels ('Met Klewang en Knuppel'; 'Hoe korter de reikwijdte, hoe doder de Duitsers'), waarmee de toon al enigszins is gezet. Want Lafeber bespaart zijn lezers nooit zijn persoonlijk oordeel. Soms is dat wel eens hinderlijk, maar tegelijk daagt het de lezer uit een eigen standpunt te formuleren.

Zaken waar Lafeber met meer dan gemiddelde kennis en betrokkenheid over schrijft, draaien vaak om het militair-industriële complex en de atoomwapenwedloop.

Dat zien we ook in dit deel, dat handelt over de geschiedenis van de Sovjet-Unie, vanaf de revolutie van 1917 tot en met de val van Gorbatsjov in 1991. Alle bekende personen en episodes komen aan bod, vanaf de strapatsen van Nicolaas II tot die van Jeltsin. De binnen- en buitenlandse politiek van achtereenvolgens Lenin, Stalin, Chroesjtsjov en Brezjnev worden vrij gedetailleerd behandeld, compleet met anekdotes en persoonlijke details waar Lafeber een patent op heeft. Terecht heeft Lafeber zich niet zoveel aangetrokken van de – op zijn zachtst gezegd – nogal merkwaaardige insnijdingen in de Sovjet-geschiedenis die de stofomschrijvingscommissie heeft toegepast. Daardoor krijgen interessante en kleurrijke hervormers als Chroesjtsjov en Gorbatsjov gelukkig meer aandacht dan de saaie apparatsjik Brezjnev, van wie Lafeber overigens nauwelijks biografische bijzonderheden weet te vertellen. Vooral de historische rol van Gorbatsjov krijgt veel aandacht.

Lafeber heeft zelfbeheersing betracht; wilde hij in vorige delen soms nog wel eens bladzijden lang uitweiden over allerhande zijdelingse aspecten, in dit deel schrijft hij meer gedoseerd en evenwichtig en houdt hij de verhaallijn strakker vast. Dat is een duidelijk pre en het vergroot de bruikbaarheid van het boek. Wel is het jammer dat bepaalde feiten nu onderbelicht blijven of weggelaten worden. Zo lees ik niets over de jonge Stalin als mogelijke dubbelspion voor de tsaristische geheime politie (toch veelbesproken sinds Radzinsky's Stalinbiografie). Ook had Lafeber wel wat feitelijker mogen berichten over de steun die de Sovjet-Unie in de jaren zeventig verleende aan linkse regimes in Afrika. Daarnaast zitten bepaalde preoccupaties de auteur wel eens in de weg, bijvoor-

beeld dat de Amerikaanse president Reagan een ongelooflijke onbenul is. Ten bewijze daarvoor voert Lafeber uitspraken van Reagan aan zoals '*communists are bound by no morality*' waarbij de lezer zich afvraagt: zat Reagan er indertijd zo ver naast? Als lezer kan ik evenmin instemmen met Lafebers kwalificatie van de spontane sovjet-anarchie van de eerste jaren na de revolutie als '*het meest democratische systeem ooit in de wereldgeschiedenis*'.

Zo kun je al lezende de wenkbrauwen nog wel vaker fronsen. Over het geheel genomen vormt dit deel evenwel een handige vraagbaak en leverancier van feiten en wetenswaardigheden. Het zal goed van pas kunnen komen om de lessen in de eindexamenklassen te verlevendigen.

Jan van Oudheusden

RAMSJ

Brian Moynahan, Annabel Merullo & Sarah Jackson, De eeuw van Rusland. De geschiedenis van een wereldmacht (Anthos/Lannoo, Baarn 1994) 320 blz., prijs ca. f40,-.

Je komt ze wel vaker tegen in de ramsj: schitterende gebonden boeken vol historische foto's. Je vraagt je dan af waarom dat boek je niet eerder opgevallen is. Maar beter laat ... letterlijk, want het is nu veel goedkoper dan bij verschijnen. *De eeuw van Rusland* is zo'n boek. Mooi en goed genoeg om veel eerder gekocht te hebben. Ik kwam het in de herfst tegen bij de Bijenkorf, waar nog meer boeken met de titel 'De eeuw van ...' verkocht werden, bijvoorbeeld die van China. Het is vrij waarschijnlijk dat witte boekhandels en zaken met uitgeversrestanten het boek ook hebben.

Voor het onderwerp 'Sovjet-Unie' is *De eeuw van Rusland* eigenlijk het absolute einde. Het boek bevat een grote hoeveelheid eigentijdse foto's, die op groot formaat, technisch zo goed mogelijk en niet – nu nog – geretoucheerd, als historisch document, zijn afgedrukt. Ze zijn door Annabel Merullo en Sarah Jackson bij elkaar gezocht in archieven, musea en prive-collecties in de voormalige USSR. Brian Moynahan schreef de bijbehorende tekst.

De onderwerpen die aan de orde komen zijn bekend: de foto's die erbij horen niet. Ze geven een indringend beeld van 'Het land van de Romanovs' tot en met 'De laatste bolsjewiek'. De USSR blijkt de woonplaats geweest te zijn van allerlei mensen en niet alleen een wereldmacht met een systeem.

Een speurtocht waard in de kerstvakantie!

Tineke Bogaerts

DE EINDEXAMENKATERNEN

Op de hierna volgende bladzijden zijn besprekingen afgedrukt van de havo/vwo en vmbo examenkaternen, die onlangs zijn verschenen. Er wordt voornamelijk ingegaan op de leerlingenboeken. De besprekingen zijn gemaakt door Marie-Jes Boonekamp, Annet van Leersum, René Corbey, Nico Bakker, Huub Oattes, Hans Pols, Jan van Oudheusden, Cees Bol, Maria van Haperen en Tineke Bogaerts.

